

**ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ КУЛЬТУРИ
МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН**

У статті окреслено напрямки педагогічної діяльності з розвитку в старших підлітків навичок етичної взаємодії. Представлено форми виховної роботи, запровадження яких засвідчило позитивну динаміку розвитку в школярів культури міжособистісних взаємин: факультативний курс "Культура взаємин", етично-дискусійна студія, курс ділових ігор; розкрито методику їх проведення.

Доба інтенсифікації спілкування, зростання кількості різноманітних особистісних і ділових контактів потребує підвищення рівня сформованості культури взаємин у школярів. Усілякі непорозуміння, суперечки у взаєминах породжують у шкільній молоді негативний настрій, погане самопочуття, впливають на продуктивність праці, на якість розв'язання спільних завдань. Такі труднощі у взаєминах виникають через те, що школярі недостатньо ознайомлені з нормами людського співжиття, не завжди усвідомлюють взаємозв'язок власної поведінки з самопочуттям інших людей, більшості з них бракує саморегулятивних умінь, навичок комунікативної взаємодії.

Попри те кожному школяреві важлива і необхідна підготовка до здійснення ефективних соціальних контактів, оскільки і нині, й у майбутньому це є основою їх життєвого і професійного успіху. Наявність відповідних знань, сформованість навичок комунікативної взаємодії в учнів налагоджує позитивний психічний та емоційний стан у взаєминах у шкільному колективі, впливає на якість спілкування їх із батьками, вчителями, іншими дорослими, визначає їхню готовність вступати в різномірні контакти за межами шкільного середовища, позначається на успішності їх життєдіяльності й забезпечує адаптацію в соціумі.

Досить сприятливим у цьому сенсі є старший підлітковий вік, для якого характерна здатність критично ставитися до себе, помічати недоліки своєї поведінки, вміння осмислювати свої конформні й негативні реакції на пропоновані ситуації, відстоювати право на самостійний вибір можливої поведінки, прагнення оволодіти власними афективними реакціями і поведінкою в цілому.

Проблема формування у вихованців культури взаємодії з іншими є одвічною. У ХХ ст. до неї долучився А.С. Макаренко. Розглядаючи питання формування учнівського колективу, педагог дійшов висновку про обов'язковість дотримання у взаєминах вихованців певного стилю і тону, відмітними ознаками яких є: 1) мажор – постійна енергійність, радісний настрій, відсутність істеричності, конфліктності, похмурості, невдоволення на обличчі; 2) відчуття власної гідності, яке має проявлятися в привітності, ввічливості, в умінні приховувати поганий настрій; 3) уміння відчувати тих, хто знаходиться довкола, і здатність діяти на основі цих відчуттів; 4) звичка гальмування: контроль емоцій, здатність поступитися товаришеві, припинити суперечку, стриманість у словах, рухах, діях [1: 210-217].

Наукові пошуки сучасних дослідників, скеровані на віднайдення ефективних форм, методів виховання в підлітків культури міжособистісного спілкування (І. Мачуська, І. Мезеря, В. Штифурак), формування моральних учинків, поведінки (І. Кравченко, Н. Хамська), моральних відносин (І. Романишин), виховання гуманістичних якостей (К. Журба, К. Дорошенко, О. Пархоменко, О. Столяренко), підкреслюють важливість проблеми формування культури взаємодії школярів, яка потребує комплексного підходу щодо її вирішення.

Метою статті є представлення напрямків педагогічної діяльності з розвитку в старших підлітків культури міжособистісних взаємин та розкриття методики проведення деяких форм роботи, завдяки яким здійснюється інтегрований виховний вплив на сферу свідомості й поведінки школярів.

Дані психолого-педагогічних досліджень (В. Белкіна, І. Гоян, І. Дубровіна, В. Лозовцева, А. Реан, С. Сисун, В. Штифурак, Д. Фельдштейн) і результати аналізу практики виховної роботи в загальноосвітній школі дозволяють стверджувати, що міжособистісним взаєминам старших підлітків властива низка негативних тенденцій, що впливає на якість спілкування в підлітковому колективі. Даючи оцінку взаєминам у підлітковому колективі, дослідники вказують на неоднорідність ставлень підлітків один до одного, що визначає ступінь задоволення кожного вихованця від перебування в колективі однолітків.

Спостереження за взаєминами в підліткових колективах, бесіди з учителями, учнями і проведені опитування підтверджують гостроту названої проблеми. Відзначимо, що 87,0% старших підлітків засвідчують наявність в їхніх колективах непорозумінь, конфліктних ситуацій. Зокрема, серед неприємних поведінкових реакцій однокласників, яких школярі прагнуть уникати, – недовіра, нерозуміння (20,6%); обман, зрада (26,4%); агресія в поведінці інших (14,8%), у тому числі із

застосуванням фізичної сили (5,8%); пліткування (2,9%); неприємні образливі висловлювання, насмішки, прізвиська (11,8%).

Попри те, аналіз виховної практики загальноосвітніх шкіл щодо процесу формування культури міжособистісних взаємин у старших підлітків засвідчує недосконалість його організації: відсутність цілеспрямованої роботи щодо виховання культури взаємин старших підлітків; епізодичний характер проведення різних організаційно-виховних форм із даної тематики; подання інформації про культуру взаємин у формі моралізаторства, повчань; залучення школярів до діяльності в репродуктивному статусі; невключеність частини школярів до спільної колективної діяльності; орієнтація позаурочної роботи на предметну діяльність, а не на взаємодію вихованців, їх співпрацю.

Зважаючи на вище вказане, при розробці програми формувального експерименту ми скеровували виховні дії в напрямку розвитку особистості старшого підлітка, визнання його повноцінним суб'єктом, а не пасивним об'єктом виховання, створення умов для активізації внутрішніх сил школяра, залучення його до цього процесу в ролі активного свідомого суб'єкта-творця власної етичної поведінки у взаєминах із іншими, побудови процесу взаємодії на основі співпраці, співучасті, діалогу, а також об'єднання виховних впливів педагогів і батьків.

Програма формувального експерименту включала чотири *напрямки* педагогічної діяльності: 1) цілеспрямована організація позаурочної діяльності з метою розширення моральних знань і накопичення досвіду етичної поведінки старших підлітків; 2) організація методичної роботи з учителями задля підвищення їхньої компетентності щодо виховання культури міжособистісних взаємин старших підлітків; 3) робота з батьками стосовно розвитку їх педагогічної культури та з метою гуманізації взаємин із дітьми в сім'ї; 4) підготовка майбутніх учителів до організації педагогічного процесу з формування культури міжособистісних взаємин у підлітковому колективі.

Серед форм роботи, які сприяли розширенню етичних знань старших підлітків і формуванню в них відповідних умінь і навичок, особливого значення ми надавали реалізації спеціального практично зорієнтованого факультативного курсу "Культура взаємин" [2], завданнями якого передбачалося ознайомлення старших підлітків із основами культури взаємин; формування їхніх переконань, соціально-цінних мотивів; поглиблення їхньої здатності до самоаналізу й аналізу особистості іншої людини; оволодіння навичками саморегуляції емоцій і самоконтролю своєї поведінки; виховання особистісних якостей; розвиток навичок ефективного спілкування.

Загальними організаційними основами проведення занять факультативу було визначено: забезпечення високої мотивації навчання учнів; нестандартність проведення занять; проблемність викладу змісту курсу; поєднання змісту занять із життям; особистісно орієнтований підхід; створення для кожного школяра атмосфери психологічного комфорту й розкнутості, ситуації успіху; включення всіх підлітків у творчий процес заняття, спонукання їх до самостійних пошуків нестандартних способів розв'язання проблем взаємин; збільшення кількості контактів тих школярів, міжособистісні взаємини яких не є позитивними.

Моральна самозміна суб'єкта відбувається за умови його внутрішньої активності. З цієї метою до змісту занять факультативного курсу було запроваджено вправу "Нариси мого життя". Старшим підліткам пропонувалося протягом кожного тижня здійснювати аналіз своїх взаємин із батьками, учителями, однокласниками і визначені успіхи чи невдачі у ситуаціях міжособистісної взаємодії коротко й анонімно фіксувати на невеликих аркушах паперу, які згодом потрапляли до спеціально створених для цього "Скриньки невдач" чи "Скриньки успіхів". Ці ситуації аналізувалися й обговорювалися на заняттях факультативу, що створювало можливість одночасного вивчення і розв'язання проблем, які виникають у взаєминах старших підлітків, а також вироблення стратегії уникнення в подальшому неприємної ситуації.

Обговорення проходило орієнтовно за такою схемою: 1) визначення підлітками проблеми (проблема нерозуміння батьків і дітей; проблема зрадництва, проблема недотримання слова, проблема ставлення однокласників до дружби з дівчиною (хлопцем) тощо); 2) характеристика дій суб'єктів взаємин, 3) пошук шляхів уникнення проблемної ситуації.

У процесі розгляду ситуацій дії педагога скеровувалися на активізацію емоційно-почуттєвої сфери школярів із метою викликати в них переживання. Для цього старшим підліткам пропонувалося поставити себе на місце іншої людини, відчувати її становище, знайти аргументи на користь того, хто припустився етичної помилки. Реалізації цього завдання слугувала низка питань: "Що мене образило? Які дії? Які слова?", "Як я реагував?", "Чому це сталося?", "Що стояло за тією чи іншою моєю дією?", "Що я відчував?", "Що відчувала інша людина?", "Чи можна було уникнути неприємної ситуації? За яких умов?" Розв'язання таких ситуацій сприяло також активізації рефлексивних дій підлітків, навчало їх здатності бачити ситуацію і свою поведінку в ній іззовні.

Під час аналізу ситуацій увага підлітків акцентувалася на тому, за яких умов подія відбувалася, якою була поведінка обох суб'єктів взаємин, які якості, на їх думку, допомогли успішно розв'язати дану ситуацію. Описані старшими підлітками ситуації давали інформацію про проблеми, які їх

тривожать, й допомагали скеровувати в певному напрямку тематику занять. Мета цих завдань полягала також і в тому, аби привчити школярів до постійного контролю й етичної оцінки власних дій, регулювання своєї поведінки у взаєминах із оточуючими.

Збагаченню когнітивної сфери старших підлітків і розвитку в них аналітичних умінь підпорядковувався й такий вид роботи, як *вправи-розмірковування*. Зміст цієї роботи передбачав аналіз підлітками запропонованого етичного поняття і співвіднесення його із особистою життєвою ситуацією. Наведемо кілька прикладів таких завдань: 1. Коли йдеться про взаєморозуміння, я бачу... Мені дуже хотілося б... 2. Коли говорять про співчуття, у мене виникають... 3. Гнів – це... Щодо мене, то... Ці вправи допомагали кращому осмисленню учнями етичних понять, самоаналізу власної поведінки, пошуку шляхів розв'язання моральних проблем.

Специфіка старшого підліткового віку вимагає створення умов для особистісного самовираження школярів. Тому в експериментальній роботі особлива увага надавалася методам дискусійного характеру, щоб створити умови для виявлення і формування старшими підлітками власної етичної позиції, переконань, спонукати до захисту своїх думок, дати можливість задовольнити потребу в дискусуванні. Розв'язанню даного завдання сприяла створена нами *етично-дискусійна студія* "Я так думаю...".

Функціональне навантаження цієї форми позаурочної роботи полягало в організації дискусій, диспутів, діалогів, завданнями яких були: формування знань із питань соціального життя, в якому переплітаються людські взаємини; розвиток умінь здійснювати аналіз особистих проблем, пошук шляхів їх розв'язання; пізнання і глибоке розуміння своїх однолітків, пробудження бажання і формування здатності до співпраці з ними. Серед тем, які обговорювалися з підлітками: "Чому люди обманюють одне одного?", "Хлопець і дівчина: конфлікт чи взаєморозуміння", "Що таке людська порядність?", "Сучасне розуміння галантності", "Шляхетність людини. У чому вона проявляється?" "Конфлікт – це народження істини чи загострення взаємин?" тощо.

Методика проведення занять була наступною: до теми заняття розроблялися запитання часткового характеру, які стосувалися змісту обговорюваної проблеми і передбачали звернення до життєвих прикладів. Учителем формулювалося запитання, а учням пропонувалося відповісти на нього, висловивши власний погляд. Приклади питань до теми "Чому люди обманюють одне одного?"; Чи потрібен обман у взаєминах людей? Коли з позицій моралі обман є виправданим? До теми "Хлопець і дівчина: конфлікт чи взаєморозуміння" було поставлено наступні запитання: Що викликає симпатії в поведінці юнака чи дівчини? Чому виникають непорозуміння? Запитання такого характеру дозволяли з'ясувати, які цінності сповідують школярі, як оцінюють конкретні людські дії, вчинки, стилі поведінки тощо.

Основними методичними умовами проведення занять було визначено: вміння вчителя викликати активність школярів шляхом постановки проблемних питань; зацікавленість кожною думкою; право підлітка на висловлювання, на відстоювання власної позиції; відсутність повчань і категоричних висновків із боку вчителя; відповідність змісту розглядуваних етичних питань життєвим реаліям.

У рамках виховання культури міжособистісних взаємин старших підлітків великого значення надавалося *ігровій діяльності*. Зокрема було проведено курс *ділових ігор* етичного спрямування, які за змістом передбачали відтворення реальності через ігрові моделі життєвих ситуацій, а також виявлення емоційно-морального ставлення старшого підлітка до подій і до самого себе.

Використовуючи ігри в роботі зі старшими підлітками, ми ставили за мету надання учасникам гри інформації, яка стосується людських взаємин, аналіз і осмислення поставлених завдань, залучення до пошуку оптимальних стратегій розв'язання проблемної ситуації, навчання способам взаємодії. Так зі старшими підлітками було проведено: учнівську нараду "Взаємини в класі: за і проти", семінар "Поведінка у взаєминах із іншими – дзеркало людської культури", симпозіум "Імідж сучасної людини", розмову за "круглим столом" "Ти-Я-Ми: компроміс" тощо.

Проведені ігри надавали можливість діагностувати стан підлітків, навчати їх творчій взаємодії, вчити розробляти і будувати концепції взаємин, адаптуватися до різних обставин, уживатися в рольові позиції; аналізувати і знаходити вихід із проблемних ситуацій; набувати навичок комунікативної взаємодії з групою і в групі, а це, у свою чергу, розвиває почуття спільності, єдності, відповідальності, формує навички культури взаємин.

Аналіз розділу "Робота з батьками" виховних планів класних керівників 8-9 класів вказав на відсутність спеціальної роботи в школі з розвитку культури взаємин батьків і підлітків, що зумовило необхідність створення дієвої методики, спрямованої на підвищення рівня педагогічних знань і виховних умінь батьків. Вирішенню цього завдання сприяли такі форми роботи з батьками, як педагогічний практикум "Батьки і дитина: гармонізація взаємин", індивідуальні консультації, батьківські збори, лекції, круглі столи, конкурси між підлітками і батьками, спільні справи, родинні вогники.

Дослідницька робота з учителями передбачала впровадження в систему роботи загальноосвітніх закладів методичного семінару-практикуму "Оптимізація міжособистісних взаємин у підлітковому колективі", дискусійного клубу "Класний керівник", здійснення індивідуального консультування, проведення бесід за круглим столом, знайомство з методиками вивчення взаємин у підліткових колективах. Технологія педагогічної підготовки студентів до розвитку в старших підлітків культури взаємин передбачала впровадження в практику роботи вищого навчального закладу спецкурсу "Підготовка майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків", програму і зміст занять якого представлено в працях [3-4].

Таким чином, обґрунтована методика комплексного виховного впливу на школярів сприяла активізації в них усіх структурних компонентів культури міжособистісних взаємин. Основні аспекти теоретико-методичної підготовки вчителів і батьків як чинника ефективної виховної взаємодії зі старшими підлітками більш детально буде викладено в наступних працях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Макаренко А.С. Трудове виховання. Взаємини, стиль, тон у колективі // Твори: В 7 т. – К.: "Радянська школа", 1954. – Т. 5: Загальні питання теорії педагогіки. Виховання в радянській школі. – С. 173-205.
2. Мирончук Н.М. Розвиток культури взаємин у старших підлітків: Методичний посібник / За ред. М.В. Левківського – Житомир: Полісся, 2007. – 184 с.
3. Бісик Н.М. Підготовка майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків: Методичний посібник / За ред. М.В. Левківського. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 92 с.
4. Бісик Н.М., Левківський М.В. Підготовка студентів ВНЗ до виховної діяльності у загальноосвітній школі // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди": Наук.-теоретич. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – С. 60-64.

Матеріал надійшов до редакції 17.03. 2008 р.

Мирончук Н.Н. Технологии формирования у старших подростков культуры межличностных взаимоотношений.

В статье очерчены направления педагогической деятельности по развитию у старших подростков навыков этического взаимодействия. Представлены формы воспитательной работы, внедрение которых засвидетельствовало позитивную динамику развития в школьников культуры межличностных взаимоотношений: факультатив "Культура взаимоотношений", этико-дискуссионная студия, курс деловых игр; раскрыто методика их проведения.

Myronchuk N.M. The Technologies of Teenagers' Interpersonal Relations Culture Formation.

This article describes the directions of pedagogical activity on teenagers' ethical skills formation. The forms of educational work with the pupils, the introduction of which evidenced in progressive development of relations' culture in pupils are presented. These are: the additional course "Relations' Culture", ethics-discussion studio, business-games course. The methods of these forms realization are demonstrated.